

3. Проблемні задачі з історії для учнів 8-9 класів загальноосвітньої школи: дидакт. посіб. для уч. 8-9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Запоріжжя: Просвіта, 2009. С. 7.
4. Там само. С. 16.
5. Історія України: Документи. Матеріали: посіб. / уклад., комент. В.Ю. Короля. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 130-131.

В статтє раскрыты основные принципы реализации Программы патриотического воспитания учащейся молодежи Ровенской области на 2008-2020 гг. в работе учителя истории и классного руководителя. Проанализированы примеры уроков, направленные на воспитание гражданина, патриота Украины, на развитие исторической памяти, честности, достоинства, гордости за свой народ.

Ключевые слова: патриотизм, национальное сознание, государственность, общество, духовное наследие, проблемные задачи.

Отримано: 30.09.2019

УДК 001.891:908-057.874:061МАН

Ігор Коляда
м. Київ

УСНА ІСТОРІЯ ТА УСНОІСТОРИЧНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ РОБОТИ З ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВ – ЧЛЕНІВ МАН УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлено місце і значення методу усної історії при організації науково-дослідної та пошукової діяльності учнівської молоді у закладах позашкільної освіти, окреслено основну проблематику досліджень, яка дозволяє використати метод усної історії, охарактеризовано приклади найбільш успішних науково-дослідних робіт, які представлялись на Третій етап Всеукраїнського конкурсу науково-дослідних робіт учнів – членів МАН України; намічено подальші перспективи у діяльності центрів обдарованої молоді.

Ключові слова: усна історія, учнівська науково-дослідна робота, метод інтерв'ю, науково-дослідні компетентності.

В умовах неоголошеної війни Росії проти України противник використовує інформаційну та ідеологічну зброю, маніпулює громадською свідомістю, перекручує не лише сьогоденну інформацію, але й перекручує історію, приписує собі лише те, що було краще, а на нашу участь у спільному історичному минулому відводить – негатив: «мазепинство» (у XVIII – XIX ст.), «буржуазний націоналізм» у ХХ ст., «колабораціонізм» та «каральні експедиції» проти мирного населення, «нищення мирних євреїв та поляків» у роки Другої світової війни, тощо. В умовах коли мільйони наших співвітчизників опинилися у полоні історичних міфів і стали легкою жертвою телевізійної пропаганди сусідньої держави, знання

й об'єктивне вивчення історичного минулого, популяризація історичних та краєзнавчих знань набуває неабиякого значення.

Колись російський письменник Федір Достоєвський сказав: «У чесних – ворогів буває завжди більше, ніж у безчесних». Попри, здавалося б, необхідність вироблення свого історичного міфу (це найпростіше для контрпропагандистського удару), ми все ще переконані у необхідності правдивого й об'єктивного висвітлення історії нашої держави та окремих її частин. У складних і переламних моментах історії держав і народів, наука завжди отримувала могутній імпульс для свого розвитку. Сьогодні ми можемо спостерігати, як науковці-ентузіасти винаходять засоби припинення кровотечі для наших солдатів, модернізують стрілецьку та артилерійську зброю, винаходять різні способи аеророзвідки, покращують зв'язок, відеоспостереження. Не стоять осторонь і вчені-гуманітарії. Адже глибинна мета усякої війни – не кількісне знищення супротивника, а боротьба за його душі та свідомість. Регіональні та історичні дослідження мають сьогодні підпорядковуватися національним інтересам, неодмінно включати наукову і суспільно-політичну актуальність. Історіями героїзму Великих синів України та окремих її регіонів сьогодні має виховуватися молоде, патріотичне покоління українців. В основі його переконань мають бути закладені такі цінності: справедливість, толерантність, повага до оточуючих, свобода слова та думок, вільні вибори й активна участь в управлінні державою та суспільством через громадські асоціації.

Учнівські дослідження, що представлені на історичній секції мають досить широкий спектр. Предметом вивчення членів МАН України із року в рік є: 1) біографії відомих персоналій краю; 2) джерелознавчі аспекти дослідження краю; 3) історії функціонування місцевих храмів, релігійних громад; 4) питання військової історії, зокрема часів двох світових воєн та сучасної війни на Сході України; 5) сторінки історії населених пунктів і регіонів у складні історичні періоди: Українська революція 1917–1920 рр., повоєнна відбудова 1945–1953 рр.; 6) розвиток занять та промислів жителів українських регіонів; 7) місцева архітектура та відображення значних епохальних подій у мистецьких творах, монументальних пам'ятках; 8) повсякденна історія; 9) історія родин.

Обрання та всебічне розкриття теми дослідницької роботи лише частина успіху. В історичному, у тому числі і краєзнавчому, дослідженні важливим є добір джерел, вміння їх аналізувати, перевіряти достовірність і повноту. Категорія «достовірність» є ключовою, коли ми говоримо про усну історію. Як писав один із головних теоретиків усної історії П. Томпсон: «Усна історія – це історія, вибудована довкола людей. Вона наповнює життям історію як таку і розширює її масштаб, дозволяє знайти героїв не лише серед вождів, але і серед безвісної більшості народу. Одним словом, вона допомагає людям повніше відчувати себе людьми. Усна історія змушує

історика опуститися на землю з висот історичних теорій і 'узагальнень до тих пересічних людських життів, які лежать в основі кожного узагальнення і кожної теорії'¹. Усна історія є складовою історичної науки, однак на відміну від неї оперує не сухими документами, фактами і датами, а розглядає їх крізь призму людських долі, через емоційно-психологічне сприйняття конкретною людиною тих чи інших подій в історичному контексті. Як метод історичної науки, усна історія: дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують лише як статистичні одиниці, а часто і взагалі забуті. Усна історія підтверджує, що свідчення і пам'ять звичайних людей мають історичне значення. Саме тому важливо інтегрувати усну історію у краєзнавчі дослідження, розглядаючи її як неодмінну складову історичного краєзнавства. Сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і всі різні форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел. Об'єктивне та всебічне дослідження історії краю, регіону, міста та села, вулиці, установи може бути здійснене на основі широкої джерельної бази. Будь-яка інформація, зібрана і зафіксована дослідником у процесі вербального спілкування з людьми у вигляді розповідей про історичне минуле, цитування тощо є джерелами усної історії. Усна історія, як ділянка досліджень і метод збирання, зберігання й інтерпретації спогадів учасників подій минулого є найдавнішим способом історичного дослідження. Це напрям історичного опису, що ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій; метод фіксації та обробки особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події, збережені і доступні для наукового використання. Усна історія збирає усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, шляхом запису інтерв'ю. Однак, інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації².

Як метод історичної науки усна історія дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують тільки в якості статистичних одиниць, а часто і взагалі забуті. Завдяки усній історії минуле постає через світогляд рядових учасників історичного процесу³.

За допомогою методів усної історії ми маємо можливість зібрати свідчення, погляди, оцінки рядових «творців історії», і тим самим зробити нехай маленький, але все ж реальний крок до досягнення більш повного, адекватного знання про минуле⁴.

Джерела, отримані методом усної історії, затребувані для вивчення людської свідомості різних періодів і його трансформації, відображення в ньому тих чи інших історичних подій. Вони да-

ють багатий матеріал для досліджень по історичній антропології, мікроісторії, історії ментальностей, історії повсякденності, історії приватного життя, історичної психології та інших історико-антропологічних напрямів. Основною формою, за якою дослідники і, зокрема учні-члени МАН, отримують джерело усної історії – це проведення інтерв'ю.

При його проведенні ми рекомендуємо дотримуватися таких рекомендацій:

- ✓ провести попередню роботу з респондентом, заздалегідь познайомити його з питаннями, щоб він зміг пережити первинну емоційну оцінку, продумати свою відповідь;

- ✓ задати емоційний фон розповіддю про важливість завдання, описати можливу аудиторію читачів створюваного тексту так, щоб респондент був натхнений значимістю поставленої перед ним завдання і постарався максимально відповідати вимогам інтерв'юера;

- ✓ скласти запитальник таким чином, щоб питання побічно перекривали один одного і тим самим дозволяли перевірити ступінь щирості та об'єктивності розповіді респондента;

- ✓ при опитуванні використовувати сучасні аудіотехнічні засоби, однак це не повинно бути нав'язливим. Найкраще підійде невеликий, що не кидається в очі диктофон (смартфон), щоб респондент не відчував себе скутим перед мікрофоном або камерою, інакше він може бути нещирим;

- ✓ у ході бесіди задавати НЕ навідні, а уточнюючі питання, уникати нав'язування респонденту тих чи інших оцінок і стежити, щоб кожен виголошений ним факт був зрозумілий і витлумачений;

- ✓ при розшифровці запису обов'язково проводити транскрибування, тобто позначати всі паузи, особливості реакції респондента, буквально відтворювати всі його слова і вирази, не піддаючи текст навіть граматичному редагуванню;

- ✓ при розшифровці запису вказувати дату запису, дату розшифровки, хто виробляв запис і розшифровку, до електронного носія докладати роздруківку інтерв'ю на паперовому носії.

Типові помилки у науково-дослідних роботах учнів-членів МАН України, що використовують усні джерела:

- ✓ шикарний та різноплановий матеріал у вигляді інтерв'ю не у повній мірі проаналізований;

- ✓ зібраний усний матеріал є лише ілюстрацією для скопійованих історичних праць, у той час, коли інтерв'ю та їхня належна обробка в учнівському дослідженні могли б показати психологічний чи моральний стан «свідків історії», їх повсякдення, рівень сприйняття подій;

- ✓ неповна паспортизація джерела, його фрагментарність;

- ✓ подвійне використання джерела – великі частини інтерв'ю у тексті роботи та відповідне дублювання у додатках;

✓ неупинне бажання «йти в поле» – кожен молодий дослідник усної історії сам хоче здобути собі джерело. Ми рекомендуємо у певних випадках користуватися вже зібраними чи, навіть, опублікованими джерелами історико-краєзнавчих, етнографічних експедицій. За умови коректного посилання на походження джерела чи осіб, що доклали зусиль для їхнього збору – все виглядатиме дуже пристойно.

Використання методу усної історії стало вже однією із суттєвих складових робіт, які представляють на Всеукраїнський конкурс науково-дослідних робіт з історичного краєзнавства члени регіональних відділень і центрів МАН України. У цьому контексті варто відзначити таких авторів та їхні роботи, як: «Міграційні процеси на Миколаївщині у повоєнний період (на прикладі с. Широколанівки Веселинівського району Миколаївської області) автор Ковалів Олександр Павлович, учень 11 класу Широколанівської ЗОШ I-III ст. Веселинівської районної ради Миколаївської області, наук. керівник Ковалів Павло Васильович, учитель історії Широколанівської ЗОШ I-III ступенів, наук. консультант Чернявський Валерій Валерійович, кандидат історичних наук, консультант секції історичного краєзнавства Миколаївського обласного територіального відділення МАН України), в якій з використанням широкого кола спогадів очевидців висвітлено процеси депортації українців з Польщі та заселення Миколаївщини наприкінці 40-х – упродовж 50-х років ХХ ст., а також їхній вклад у формування соціально-економічних, демографічних особливостей етнічних спільнот заселених регіонів, зокрема с. Ландау (с. Широколанівки); «Трансформація соціальних практик переселенців Закарпаття на теренах Дніпропетровщини (на прикладі Томаківського району, автор Гончар Володимир Васильович, учень 11 класу Томаківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2, науковий керівник Стельмах Людмила Іванівна, учитель історії Томаківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2, науковий консультант к.і.н., доцент кафедри історії України Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара Каюк С.М.), в якій автором було розроблено анкети для опитування осіб, переселених з Польщі в УРСР у 1944-1946 рр., які сьогодні проживають у Томаківському районі Дніпропетровської області та зібрано свідчення очевидців й учасників акції переселення українців з Польщі, що допомогло різнопланово висвітлити питання переселення українців на територію Томаківського району замовчувалося і не зафіксоване в офіційних документах; «Українці на примусових роботах у Третью рейху (за матеріалами Ковельського району Волинської обл., автор Гарбарук Сергій Сергійович, учень 11 класу ООЗ «НВК «ЗОШ I-III ст. – гімназія» смт. Голоби» Ковельського району, науковий керівник Оришкевич Олена Миколаївна, учитель історії ООЗ «НВК «ЗОШ I-III ст. – гімназія» смт Голоби» Ковельського району), в якій

автором на основі записаних інтерв'ю, аналізу спогадів розкрито політику депортації місцевого населення нацистською окупаційною владою, висвітлено дискримінаційний характер політики щодо робітників зі східних окупованих територій, проаналізовано процеси повернення оstarбайтерів на Батьківщину та охарактеризовано різні форми насильства, які застосовували до них уже органи та інституції радянської влади; «Сталінські репресії в Ружинському районі Житомирської області. Доля людини крізь призму «червоного терору» (автор Горпинич Олександра Олександрівна, учениця 11 кл.), в якій на основі спогадів членів родини, односельців розкрито механізм організації «великого сталінського терору» на прикладі конкретної української селянської родини. За матеріалами та спогадами очевидців з Березнівського району Рівненської області Зінчук Марія Володимирівна (учениця 11 кл.), представила роботу «Нелегальне перевезення Біблії до нашого краю в часи панування тоталітарної системи (1960-1980 рр.). в якій зібрано усні свідчення учасників релігійного дисидентства, розкрито різні форми протистояння втручання радянської держави у внутрішній та духовний світ пересічного громадянина, мужність у боротьбі за право на свободу совісті. У роботі серед методів дослідження М. Зінчук інтерв'юванню відводить певне місце. Так, у першому розділі, подаючи характеристику джерел, авторка зазначає про використання свідчень учасника нелегального перевезення Біблій – Івана Дедука (свідчення були взяті авторкою особисто в 2017 р.). Загалом авторкою у додатках роботи наведено інтерв'ю 9-х осіб, які були безпосередніми учасниками цих подій (взяті автором і вчителем) Ці свідчення автор часто цитує в дослідженні та посилається на них. Методологія інтерв'ювання дотримана ґрунтовно: всі свідчення супроводжуються вичерпним оформленням (П.І.Б., дата і місце народження, фото, підпис інтерв'юваного з печаткою навчального закладу). Питання стосувались: про інших учасників перевезення Біблій; про способи нелегального транспортування Біблій; їх поширення; про налагодження зв'язків із релігійними місіями в Центральній та Західній Європі; про особливі ситуації, релігійне життя та загальне становище на Рівненщині. У науково-дослідній роботі «З Україною в серці»: перший космонавт незалежної України Леонід Каденюк», автор Лазар Христина Миколаївна, учениця 11 кл. Колінковецького ЗНЗ I-III ст., Хотинського району, (наук. керівник кандидат історичних наук Герегова Світлана Володимирівна, доцент кафедри історії України, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича) також широко використано інтерв'ю двоюрідного брата космонавта, учителів та директора Клішковецької загальноосвітньої школи I-III ступенів імені Леоніда Каденюка Анатолія Миколайовича Танащука (1954 р.н.), мешканців с. Клішківці Хотинського району Чернівецької області, що дозволило деталізувати та конкретизува-

ти біографію Героя України при розкритті дитячих та шкільних років його життя, охарактеризувати сімейну атмосферу, риси характеру, які вирізняли його особистість серед однолітків с. Каїшківці Хотинського району. Усна історія стала важливою складовою роботи «Повсякденне життя населення Первомайщини у повоєнний час за матеріалами газети «Прибугський комунар» (автор Когутенко Поліна Вікторівна, 11 кл., наук. керівник Погорелов Анатолій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії та археології історичного факультету МНУ імені В.О. Сухомлинського). У процесі написання роботи авторкою було опитано старожилів міста та сіл Первомайщини: Василя Семеновича Дмитраковського (1936 р.н., жителя с. Кам'яний міст), Максима Павловича Вороніча (1928 р.н., жителя с. Мигія), Марію Іванівну Спінатій (1925 р.н., що у цей час проживає в місті Первомайську, а народжена в селі Кримка). Так, вільне інтерв'ювання значно доповнило інформацію газети «Прибугський комунар», яку аналізує авторка у ході свого дослідження та дозволило дійти справедливого висновку проте, що «місцеві періодичні видання за часів радянської влади перебували під жорстким цензурним контролем та ідеологічним тиском, виступаючи інструментом пропаганди та агітації. За спогадами очевидців та окремими статтями газети випливає, що повсякденне життя населення в повоєнні роки було надзвичайно тяжким: гостро постала житлова проблема, відновлення роботи шкіл, медичних закладів. Разом з тим матеріали засвідчили, що дозволяла пересічних жителів Первомайщини було досить різноманітним (діяли гуртки, клуби, бібліотеки, спортивні секції, організовувались молодіжні вечори та кінолекторії)». Методи усної історії та мікроісторії використано учнем 11 класу Радехівської спеціалізованої середньої школи з поглибленим вивченням іноземної мови Антонюком Романом Мар'яновичем при написанні дослідження «Радехівський період діяльності Левка Лук'яненка (серпень 1958 – травень 1959 рр.): між пропагандистом райкому партії та підпільною організаційною роботою» (науковий керівник Гілевич Ігор Ярославович, асистент кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук). Так, автором виокремлено групу джерел – особисто записаними ним інтерв'ю у листопаді 2018 р. спогади жителів району, які спілкувались з Л. Лук'яненком (Володимира Андрійовича Матиящука 1945 р.н. м. Радехів Львівської обл. та Євгенії Шмуль, 1932 р.н. с. Криве Радехівського р-ну Львівської обл). Цікавою з погляду реконструкції атмосфери радянського суспільства в умовах кризи радянської моделі у 1970-1980 рр. є дослідження учня 11 класу Гавриленко Денис Сергійович «Реакція населення Центральної України на суспільно-політичні події в Чехословаччині 1968 р.» (Бобринецьке навчально – виховне об'єднання «Навчально-виховний комплекс «Гімназія – загальноосвітня школа

I-III ступенів № 1» Бобринецької міської ради Кіровоградської області), в якій застосовано метод нарративного, відкритого та напів-стандартизованого інтерв'ю з колишніми студентами Г.О. Дубова, засудженого в 1969 р. за антирадянську діяльність. Отже, застосування методу усної історії є цілком виправданим в історичній науці й з успіхом використовується як у фундаментальних дослідженнях, так і учнівських науково-дослідних роботах. Для досягнення кращого результату ми рекомендуємо учням-конкурсантам, приступаючи до написання наукової роботи із застосуванням методу усної історії, все ж спочатку ознайомитися із методологічною літературою, прийомами використання інтерв'ю, способами аналітичного узагальнення отриманого матеріалу. Поява науково-дослідних учнівських робіт з історичного краєзнавства у системі МАН України, в яких використані усні джерела, свідчить про якісне наповнення цієї сфери учнівської дослідницької та творчо-пошукової діяльності. Проте основною проблемою учнівських усноісторичних досліджень залишається інтерпретація записаних інтерв'ю, відсутність належного наукового консультування. Разом з тим, спрямованість юних дослідників історії України, історичного краєзнавства на адекватну реконструкцію минулого є важливою для переосмислення тоталітарного спадку та творення нового гранд-нарративу, олюдненню сторінок історичного минулого, для формування науково-дослідницьких компетентностей, що має сприяти формуванню історичного мислення, критичного осмислення реальностей сучасного життя.

Примітки:

1. Томпсон Пол. Голос прошлого. Устная история; пер. с англ. Москва: Весь Мир, 2003. С. 87.
2. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна Модерна. Львів; Київ, 2007. Ч. 11. С. 13.
3. Пастушенко Т. Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні // Історія України. Київ 17-18 (657-658), травень, 2010. С. 10.
4. Там само. С. 11.

The place and importance of the oral history method in the organization of research and search activities of student youth in out-of-school educational establishments are highlighted in the article. The main problems of researches which allow to use the method of oral history are outlined, the examples of the most successful research works which were presented at the Third stage of the All-Ukrainian competition of research works of students - members of SAS of Ukraine are characterized; outlined further perspectives on the activities of gifted youth centres.

Key words: the verbal history, student's research work, scientific research.

Отримано: 13.05.2019